

GUILLEMONA DE POLLENÇA, REINA DE TUNIS

¿HISTORIA O LLEGENDA?

La història medieval de l'arribada del "Sant Drap" des de terres d'infidels a la ciutat de Lleida, no ha perdut actualitat a Catalunya, no obstant fer ja quaranta anys de la desaparició d'aquella relíquia. Com és encara viva la convicció, no havent-se desmentit mai, de que els primers episodis que dugueren al recobriment d'aquella joia pel món cristià tengueren el seu inici a la vila de Pollença.

El fet que la tradició oral sobre aquella arribada es fonamenti en documents del seu temps i de contingut que ha estat analitzat científicament quant al seu caràcter històric, li dóna un suport que s'ha mantengut indiscutit des de la llunyania del segle XIII. En canvi a Mallorca és molt poc coneguda la dita història i encara ho és més la relació principal que amb ella té aquella vila mallorquina.¹

Història que segons un il·lustre investigador lleidatà, "sembla més una novel·la d'aventures que un relat verídic... de la que interessa per damunt de tot el drama humà dels protagonistes..."²

Els noms d'Arnau de Solsona, Elisenda de Santcliment, Guillemo-na, Rocaia, el "Gran Miromomeli" de Tunis, el del nostre gran Jaume I, a qui també se li dóna un lloc en la distribució de protagonistes... Personatges tots, que són més dignes de figurar en un poema florelesc dels nostres millors poetes de la Renaixença, que en un treball de investigació.

I tots movent-se sobre un fons tan lligat al nostre passat i repre-

¹ Devem al bon amic Bartomeu Font i Obrador, Corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Director d'aquest Butlletí, les primeres notícies sobre tema tan interessant i la invitació a tractar-lo. Ell fou el primer impressionat quan se n'enterà, amb motiu de la seva estada a Lleida, investigant la documentació capitular referent al famós mallorquí Miquel Tomás Taixequet que ocupà aquella Diòcesi.

² Josep Lladonosa i Pujol: "Manuel de Montsuar". 1950; "Las calles y plazas de Lérida a través de la Historia", 1963; "Arnau de Solsona, un mercader lleidatà a Tunis", 1967.

El Sr. Lladonosa, cronista Oficial de la Ciutat de Lleida i Acadèmic C. de la Reial de la Història, és un eminent mediavelista i en les obres citades, entre d'altres, parla amb gran dedicació de la història del "Sant Drap". D'elles ens n'hem servit principalment i com a guia del present treball.

sentatiu com ho puguin esser Pollença, de la Mallorca recristianitzada, Tunis del misteri del fabulós món àrab i Lleida de la Catalunya endins i romànica, mare de tantes gestes. Conjunt d'escenari i d'acció lligats al gloriós reialme de l'Alt En Jaume I, de quina mort celebren precisament ara el seté centenari.

El contacte continuat de l'Occident i Bizanci amb el món musulmà, durant quasi bé tota la baixa edat mitjana, motivà un tràfec des de l'Orient cap a la Cristiandat de gran nombre de relíquies, la majoria d'autenticitat discutible, però que hem de reconèixer que durant segles i segles foren uns dels objectes de culte i veneració més estimats dels creients i que avalaren clarament les més altes jerarquies de l'Església.³

Segons els historiadors que han tractat el tema, existeixen o existien a la ciutat de Lleida dos documents originals acreditatius de l'entrega del "Sant Drap" o "Sant Bolquer" del Nin Bon Jesús al bisbe Guerau d'Andrià per Arnau de Solsona a 1297. Documents sobre quina autenticitat s'ha fonamentat tota la història i veneració de la dita relíquia. Es en aquests documents o en les seves còpies, on es relaten totes les vicisituds de la seva recuperació fins a dita entrega. No tenim espai per fer arribar als lectors el contingut d'aquests documents. Donam una llista de publicacions peninsulars de diferents èpoques on els trobaran amb tots els detalls de la suggerent narració i que recomanem.⁴

³ Segons la traducció del Pare Isla de "Año Cristiano" de Croiset, 1772, tom de desembre, p. 485, un altre "Sant Drap" hauria estat objecte també de culte a la Santa Capella de Nòtre Dame de París, on el col·locà Sant Lluís de França, a qui li havia regalat l'Emperador Balduí procedent de Constantinopla. Segons aquell autor, l'instrument autèntic d'aquesta donació es conservava en el seu temps i portavo la data de 1247, data quasi contemporània de la de l'entrega d'Arnau de Solsona al Bisbe Guerau d'Andrià, de la relíquia de Lleida.

⁴ A més de les ja citades de Lladonosa:

"Reseña histórico-canónica de la Insigne Reliquia del Sto. Pañal del Niño Jesús, que se venera en el altar de la Piedad de la S. I. Catedral de Lérida", Dr. D. Ramon Llobet i Martí, 1905. Aquesta ressenya transcriu el dictàmen així com les informacions donades pel Canonge de Lleida Josep Xavier Marí per encàrrec del bisbe Sanchez Ferragut a 1773, sobre tot aquest afer. Aquest dictàmen i informacions de 1773, constitueixen la matèria bàsica de les ulteriors obres que citarem com a bibliografia:

"España Sagrada" del P. Florez, tom XLVII, tractat LXXXV, p. 186/215. Continuació per Sainz de Baranda a 1850.

"España Mariana-Partido de Lérida", 1868, Acadèmia Bibliogràfica Mariana. Pag. 255.

"Nociones de Historia de Lérida", José Pleyan de Porta, 1874.

"Guia de Lleyda", mateix autor, 1882.

"Cosas viejas de Lérida", Agustín Prim Tarragó, 1893.

Menció apart mereix "Viaje literario a las Iglesias de España" del Pare Villanueva, qui a l'anexe XIX del tom XVI dedicat a Lleida, 1851, dóna el text íntegre en llatí de l'escriptura d'entrega de la relíquia, que sembla l'original

Nosaltres ens limitarem a donar-ne un resum abreujat del que en podríem dir el seu argument:

Poc temps després de la conquesta de Mallorca pel Rei En Jaume, unes naus tunecines feren un desembarc a Pollença. Allà vivien a una alqueria un matrimoni i una filla joveneta, que foren captivats pels pirates. La mare es deia Elisenda i la seva filla Guillemona. Res no es diu del pare. Mare i filla foren presentades al rei de Tunis, qui veent com era de bella la jove Guillemona i graciosa als ulls de tothom, — “especiosa atque omniem oculis gratiosa”, com diuen els documents —, la reservà pel seu fill primogènit. La convertí a la fe de Mahoma i li canvià el nom de Guillemona pel de Rocaia, passant a convertir-se en el temps i d'acord amb els desitjos del rei pare, en la bella Reina Rocaia de Tunis, esposa del dit son fill, que arribà a esser el “Gran Miromomeli”, Comanador dels Creients. Aquest guardava com a gran tresor la relíquia del “Sant Drap” que li havia arribat del llunyà Orient, i la mostrà un dia a Rocaia, de qui es diu estava enamorat amb locura. La mare d'aquesta, Elisenda, que s'havia quedat a viure amb ella a Palau, i que ja havia enviudat, es casà a Tunis mateix i en segones núpcies, amb un ric mercader lleidatà, n'Arnau de Solsona. I el nou matrimoni es decidí a deixar la terra africana i partir-se'n cap a Lleida, ciutat d'on es suposa era també originària la mare de la reina. La bella Rocaia, llavors i abans de la separació de sa mare, prengué a Miromomeli la relíquia i la donà a aquesta perquè se l'emportàs a terra de cristians.

Quan el Rei se n'adonà, reclamà de Jaume I, “amb qui estava en aquell temps amb molt bones relacions”, ordenàs al matrimoni la devolució d'aquella joia, devolució que no pogué lograr el rei cristià de n'Arnau de Solsona perquè n'Elisenda res no n'havia dit al seu marit que el tengués. Passat el temps, Elisenda confessà a Arnau el seu secret i li lliurà el “Sant Drap”. Més tard, mort ja el Rei En Jaume, i trobant-se igualment n'Arnau de Solsona en perill de morir, l'entregà al bisbe Guerau d'Andrià el dia quatre de desembre de 1297, extenent-ne d'aquesta entrega i de tota la història que relatà el ric mercader, una acta el notari Guillem de Pulcrovicino, acta que no és altra que el document de què hem parlat i al que es refereixen tots els historiadors citats.⁵

⁵ Ens sembla oportú citar aquí el “Catálogo de los Privilegios y documentos originales que se conservan en el Archivo reservado de la Ciudad de Lérida” que publicà a 1897 Rafel Gras de Esteva i que afirma que a la Secció Històrica de dit Arxiu, que es guardava a l’“Armari Reservat o de cinc claus”, en el que es trobaven no sols els Privilegis originals de la Ciutat i les còpies fetes dels mateixos posteriorment, si que també quants documents es consideraven d'interés local, hi figuraven els següents:

N.º 315 — “Acta de legitimación del Santo Pañal que se venera en la Iglesia

Aquesta és la part essencial de la narració sense comentaris nostres. Per no allargar en excés aquest treball, però també per si al lector l'interessen certes informacions complementàries, situant les relacions en aquell temps del món àrab pròxim, amb els pobles cristians i principalment en quant al contingut de la narració, la identificació documentada de les persones que hi figuren i la conseqüent i probable autenticitat de tot el seu conjunt, ens permetem suggerir-li la lectura de la nota final d'aquest article.

Si llegeixen fins al final, veuran que hem deixat quasi al marge, la figura que potser fou el principal protagonista: La nostra Rocaia, a qui precisament ens referim a l'encapçalament, i que sembla deixada oblidada i ja en "terra de moros" per sempre. I és que de part musulmana, excepte el que publicam, res no hem lograt trobar que hi pugui fer referència. Però, per ventura, millor que hagi estat així. La figura de Na Rocaia, una vegada lluny de Pollença i convertida en la bella Reina de Tunis, resta sols com un interrogant que per acabar de concretar-lo, necessita de la imaginació de cada un. Sobre aquell fons tenebrós de l'edat mitjana, de creients i infidels, de grans cabdills i reis fabulosos, la història d'amor a què va donar lloc, amb la seva difuminació augmenta encara més, el regust llegendari que té tota la narració.⁶

FRANCESC SERRA DE GAYETA

Catedral de Lèrida ante el Notario Jaime de Pulcrovicino. Lèrida pridie nonas diciembre (dia 4) de 1297".

N.º 316 — "Copia de la anterior hecha el mismo día".

Aquests números coincideixen amb una cita de Lladonosa. I al dit Catàleg figuren intercalats entre dos documents corresponents als anys 1293 l'anterior i 1305 el posterior.

⁶ Segons l'historiador àrab autor de "El-Kartas", no menys de cinc emirs o califes del Marroc haurien estat fills de captives cristianes des de 1083 a 1267: Dos de la dinastia almoràvid i tres de l'almohade. Res no diu en quant a la dinastia hafsida de Tunis, però amb aquests precedents hem d'admetre que cap dificultat de tipus religiós ni dinàstic impediria per part àrab el casament de Rocaia amb el "Miromomeli".

Al "Trésor de Chronologie" de Mr. le Cte. de Mas Latrie, figura la següent dinastia dels Hafsida de Tunis:

- I — 1228/49 : Abou-Zakaria, fill de Abou-Mohamed.
- II — 1249/77 : Abou-Abd-Allah-El-Mostancir, fill de I.
- III — 1277/9 : Yahya-El-Ouathec-El-Makhloue, fill de II.
- IV — 1279/82 : Abou-Ishac, germà de II i fill de I.
- V — 1282/4 : Ibn-Abi-Omara, usurpador.
- VI — 1284/95 : Abou-Hafs, germà de IV i de II, fill de I.
- VII — 1295/309 : Abou-Acida-Mohamed, fill de III i net de II.
- VIII — 1309 : Abou-Bekr-Es-Chehid, net de I.
- IX — 1309/11 : Abou-El-Baka, fill de Abou-Zakaria fill de IV.

La dinastia seguí fins el seu destronament pels merinides a mitjans del segle XIV.

Així, el II, no seria altre que el "Gran Miromomeli", espòs de Na Rocaia, i d'ell descendirien els III i VII. El sobrenom de "Miromomeli" significa Príncep dels Creients. Zurita i Mariana apliquen també indistintament aquest sobrenom als Califes almohades Aben-Yuseph-Mazemuto, que guanyà als cristians la batalla de Alarcos a 1195, i a Mohamed El Verd, que perdé la de Las Navas de Tolosa a 1212. Segons Gonçal de Reparaz (fill) a "Catalunya a les mars", el mateix Jaume I quan a 1260 parla del Rei de Tunis, l'anomena també "El Miromomeli", i per la data, no es pot referir més que al nostre protagonista. Tornarem a aquesta referència de Reparaz més endavant.

Alvar Campaner a "Bosquejo histórico de la dominación Islamita de las Islas Baleares", 1888, i Elvir Sans a "Grandeza y decadencia de los almorávides mallorquines", 1964, seguint a l'historiador egipci Aben-Kandum, contenen que quan el famós cabdill almoràvid mallorquí Yahia-Ben-Gania-el-Mayurki després d'haver portat la lluita contra els almohades al nord d'Àfrica i de cinquanta anys de terribles lluites lluny de la seva terra, morí pels anys 1233/38 prop de Tunis, i trobant-se sense descendència masculina, entregà dues filles seves a la misericòrdia del seu adversari Abu-Zakaria. Que aquest les concedí una forta pensió i construí per elles un palau (El-Kasr-El-Banat, o Palau de les filles o joves). Però nosaltres sabem ara, com hem vist, que aquest Abu-Zakaria seria el que també recollí la jove pollencina Guillemona per convertir-la en Rocaia. Potser aquesta convivi en aquell palau amb aquelles descendents d'alta estirp i que com ella tenien un cert origen mallorquí. Segons segueix l'historiador egipci citat, aquestes filles de El-Mayurki seguiren fadrines i a 1310/1 encara vivia una d'elles que tendria uns 90 anys. Així acabà la dinastia almoràvid de Mallorca. Son pare havia sobreviscut als seus parents que quedaren governant l'illa, i lluitant sense esperança a terres d'Ifrikia fins que morí.

Gonçal de Reparaz a l'obra abans citada, parla de la gran corrent comercial entre els regnes catalans i el de Tunis. Afirma que a 1246, Jaume I envià al Comte d'Ampúries com a ambaixador prop de Abu-Zakaria. Que malgrat les prohibicions dels Papes sobre comerciar amb els infidels, seguiren aquestes relacions concretament a 1274. I que el Conqueridor mateix és un testimoni prou eloqüent d'aquestes bones relacions, quan a 1260 el seu gendre Alfons X de Castella li demanà un ajut per la Croada que tenia en preparació contra el Mogreb. El monarca català li respóngué rodonament que no, car deia: "Respecte a lo del Mirolomonin de Tunis, sabem molt bé les bones relacions que té amb nosaltres, que no seria bonic que homes nostres eixiren de la nostra terra i li fessin mal... i encara més tenint com té, treva".

Segons el mateix Reparaz, a la conquesta de Ceuta pels binimerins, contribueix Catalunya amb esquadres i homes, i Jaume I, a 1274, firma un tractat amb el Marroc dirigit contra el regne també musulmà de Granada. I sempre segons el mateix historiador i en relació altre vegada a Tunis, Pere II fill de Jaume I, hi signà un tractat de pau. I Jaume II, hi feu tornar uns captius que d'aquell regne s'havien fet prop de Trípoli, i donà explicacions a 1305. No hem d'estranyar doncs, en vista d'aquestes llargues temporades de relativa amistat, intercalades entre altres de guerra, que en l'assumpte del "Sant Drap" Jaume I tingués marcat interès en complaure al Rei de Tunis.

I insistint sobre la situació del Rei de Tunis, espòs de Rocaia, davant els regnes cristians d'Occident, podríem afegir que quan les Croades a Terra Santa havien acabat pràcticament a 1254, després del desastre de Masoura, on caigué presoner dels musulmans Lluís IX, futur Sant Lluís de França, i aquest intentà novament l'aventura a 1270, diuen els historiadors que el monarca francès confiava en certs indicis d'una possible "cristianització" del Rei de Tunis. I que per això es dirigí primerament i amb gran armada cap a aquesta ciutat. Però, o bé l'impressionant aparició de la flota o certa inseguretat interior per part dels de Tunis, mo-

tivaren unes mides riguroses de precaució cap als cristians. La qüestió és que la pretesa entesa fallà, i que el mateix Lluís IX morí de pesta pocs dies després i davant els mateixos murs de la ciutat.

El nostre Jaume I també havia intentat fer la seva Croada a 1269, i fracassà igualment, però degut al mal temps.

En aquest aspecte "món àrab-món cristià" sols falta senyalar com el regnat del Conqueridor coincidí en el temps amb el del "Miromomeli" durant vint-i-set anys. Des de 1249 i fins quasi el final. Jaume morí a 1276, i el regnat de Abou-Abd-Allah-El-Mostancir el donen com a acabat a 1277.

Igualment de concreta és la identificació de les persones cristianes que s'anomenen a l'acta d'entrega del "Sant Drap":

Guerau d'Andrià està documentat com a Bisbe de Lleida des de 1291 a 1298.

Lladonosa arriba a localitzar perfectament als carrers de Lleida les cases parcials de les famílies Solsona, Santeliment i çà Sala. Aquesta darrera degut a la referència que en fa el mateix Solsona quan afirma que Guillem de Sala, notari i conseller del Rei el va ajudar contra les reclamacions d'aquest a fi d'obligar-lo a tornar la reliquia. Guillem çà Sala fou un conegut personatge de la cort del Rei En Jaume. Segons Joaquim Miret i Sans a la seva obra "Itinerari de Jaume I El Conquistador", un notari reial Guillem çà Sala signava documents per ordre del Rei, indistintament a Lleida i a Aragó des de 1219 a 1261. A 1267 ja havia mort. També senyala un altre notari, però solament "de Lleida", Guillem çà Sala, a 1275. Al mateix "Itinerari" es pot seguir perfectament com el Rei passà temporades a Lleida pràcticament tots els anys inclosos entre 1229 i 1275, amb molt poques excepcions. ¿Com s'hauria atrevit Solsona a parlar del plet amb el Rei una vintena d'anys després de la mort d'aquest si no era veritat?

Entre els testimonis de l'acta, surt un abad de Benasc (Lladonosa) o Banasto (Villanueva). Tant una com altre població pertanyen al nord de la província d'Osca i és sabut que per molt de temps aquelles terres estaren sota la jurisdicció eclesiàstica de la diòcesi de Lleida.

Figura principal del document, com és natural, és el notari davant qui es feu l'entrega i confessió i que en donà fe. Segons Lladonosa Guillem de Bellevei i Jaume de Bellevei. Segons Villanueva Guillelmi de Pulcrovicino solament. Segons Rafel Gras al seu Catàleg de l'Arxiu de la Ciutat de Lleida ja citat, Jaume de Pulcrovicino. Doncs bé, hem trobat a un treball aparegut a la revista "Ilerda" de la Diputació Provincial de Lleida, Any III, Num. IV, pag. 23, "Colección Diplomática Ilerdense", la transcripció d'una còpia del testament otorgat per Jaume Surroca, bisbe d'Osca a 1289, quina còpia és de 1299, i que entre els nou notaris que la legalitzen, hi figuren casualment "Guillelms de Pulcrovicino" i "Jacobus de Pulcrovicino", tots dos "notarius publicus Ilerdensis". Evidentment i per molts dels nostres lectors no serà necessari res més per legalitzar les firmes de l'escriptura de Solsona.

I en quant a la veneració cap al "Sant Drap" i ja des d'el principi, basta dir que era total la creença del poble i dels magnats en allò que la sustentava, que no eren més que les confessions d'Arnau de Solsona. Vint-i-set anys després d'haver-les fet, a 1324, el bisbe Ponç de Vilamur prohibí que ningú "etiam si pontificali, imperiali vel regali prefulgeat dignitate seu cuiuscumque praeminentiae ... sola Sede Apostolica excepta" ... tallàs ni arrancàs de dita reliquia la part més mínima.

A 1455, el Papa Calixto III, Alexandre de Borja, que per haver estat Canonge de la Seu de Lleida i Vice-Canciller del Seu Estudi General devia estar-ne ben enterat, aprovava des de Roma el seu culte.

Igualment a 1472 Paulo II.

A 1585, Enric Cock, cronista de Felip II, quan fa la relació del viatge d'aquest monarca per terres de Lleida, no s'oblida de fer constar com aquell visità també al "Sant Drap".

I a 1669, Joan d'Austria fill de Felip IV.

I més modernament i segons Pleyan de Porta, a 1830 la relíquia fou duita a Madrid i tornada posteriorment a Lleida, amb motiu d'un pròxim naixement d'un fill del Rei Ferran VII. Que resultà esser la futura Isabel II.

La relíquia en un pricipi i fins al segle XVIII estigué a la romànica Seu Vella. D'aquest temps és el seu trasllat a la Seu Nova. A l'altar major de la Capella de la Pietat, i baix del seu retaule, estava guardada en reliquiari exprofés, segons "La Seu Nova de Lleyda" de César Martinelli i Brunet, 1926. Fins a 1936, en què aquesta important joia tan estimada dels lleidatans va desaparèixer.